Dástannıń bas qáhármanı Qırmandáli hayal-qızlar obrazınıń epikalıq idealastırılǵan ózgeshelikleri menen ajıralıp turadı. Qırmandáli aqıllı, sulıw, shayır, sózge sheshen, sázende bolıwı menen sheklenbay, naǵız palwan, batır qız sıpatında da kórinedi. Qız sázendeshilik-aytıs ónerinde de, gúresip kúsh sınasıw jarıslarında da aldına adam salmaytuǵın jeńilmes qáhárman obraz dárejesinde sáwlelenip, xalqımızdıń hayal-qızlar haqqındaǵı túsinikleriniń jemisli nátiyjelerin sáwlelendiredi.

"Qırmandáli" dástanın Qaraqalpaqstan xalq artisti baqsı Turǵanbay Qurbanov bul dástandı kámine keltirip atqara alǵan. Baqsınıń sheberligi sonnan kórinedi, ol dástandaǵı qaharmanlar obrazların jetik jetkerip berip, qosıqlarına xalıq namaların xarakterli tańlawı hám sheber atqarıwı, jupkerlestiriwi bári-bárisin óz ornına qoya alǵan baqsı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Ayımbetov "Qaraqalpaq folklorı", "Qaraqalpaqstan" Nókis 1966.
2. Қарақалпақ фольклоры, көп томлық, бесинши том. «Қарақалпақстан» баспасы, 1980. – 334 – 273 б.
3. Қарақалпақ фольклоры, көп томлық, Он төртинши том. «Қарақалпақстан» баспасы, 1985.

REZYUME. Bu maqolada "Go‘ro‘g‘li" dostonining har bir bo‘limi bir dostonga sanalishi, dostonning bosh qahramoni Qirmandali aqlli, go‘zal, shoir, so‘zga chechan, sozanda bo‘lishi bilan cheklanmay, haqiqiy polvon, botir qiz sifatida ko‘rinishi haqida so‘z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье говорится о том, что каждый раздел эпоса "Гороглы" считается одним эпосом, и что главный герой эпоса, Кирмандали, не ограничивается тем, что он умный, красивый, поэт, красноречивый, музыкант, но предстает как настоящий богатырь, храбрая девушка.

SUMMARY. In this article, it is stated that each section of the "Gorogly" epic is considered one epic, and that the main character of the epic, Kirmandali, is not limited to being intelligent, handsome, a poet, eloquent, a musician, but appears as a true hero, a brave girl.

QO‘SHIQ KUYLASH USULLARI VA TARIXI

Matimuratov Sag‘inbay Embergenovich – *dotsenti*
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali
"Umumkasbiy va ijtimoiy fanlar" kafedrasi

Tayanch so‘zlar: musiqa, ma’naviyat, kompozitsiya, urf-odat, qo‘shiq, ritm, musiqa merosi, opera, bel-canto, yalla, lapar.

Ключевые слава: музыка, духовность, композиция, традиции, песня, ритм, музыкальное наследие, опера, бел-канто, ялла, лапар.

Key words: music, spirituality, composition, customs, song, rhythm, musical heritage, opera, bel canto, yalla, lapar.

Musiqa ta’limiga katta e’tibor bergan O‘rta Osiyolik mashhur musiqachilar orasidagi olim Al-Farobiy yosh avlodni tarbiyalash o‘qitish masalalariga ko‘plab ilmiy va amaliy g‘oyalar bildiradi. U shuningdek, musiqa nazariyasining asoschisi hamdir. Taniqli olim, faylasuf, musiqashunos Jomiyning "Risolai dar ilmi musiqa" nomli kitobida kompozitsiya, lad, ritm nisbatlari haqida yozilgan. O‘zbek shoiri Alisher Navoiy ham musiqa san’ati sohasida nihoyatda katta bilimga ega bo‘lgan edi. Uning musiqaviy estetik qarashlari "Sabbai-Sayyor", "Maxbub-ulqulub", "Xamsa" kabi asarlarida aks etgan. Tarixdan ma’lumki, o‘zbek va qoraqalpoq xalqining musiqa merosi og‘izdan-og‘izga, ustozdan shogirdga, otadan-o‘g‘ilga, onadan-qizga o‘tib kelgan, ma’lum vaziyat va sharoit bilan chegaralangan (oilaviy marosim, mavsumiy marosim, mehnat qo‘shiqlari hamda diniy aytimlar, erkin mavzuli lapar, yalla, terma, qo‘shiq, mumtoz ashula, terma va dostonlari, shashmaqom, Toshkent-Farg‘ona maqomi, Xorazm maqomlari kabi ko‘plab musiqiy janrlardagi asarlar musiqa san’atining an’anaviy va bardavomligini ta’minlab kelmoqda. Bugungi kunda ular milliy ma’naviy musiqa qadriyatlarimizning asosini tashkil qiladi. Milliy musiqiy madaniyatining poydevori hisoblanuvchi mumtoz asarlarni oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida, shu jumladan, Oliy ta’lim,

akademik-litsey va kasb-hunar kollejlarining o‘quvchi yoshlari orasida targ‘ib qilish, eng avval o‘qitish ishlarini tashkil etish, millatimizning nodir boyliklaridan ularni bahramand etish, shuningdek, musiqa an’analarini bardavomligini ta’minlashdan iboratdir. Opera yangi janr sifatida uyg‘onish davri ta’sirida dunyoga keldi. O‘sha davrga xos polifonik uslub kuylovchiga hissiyotlarni bildirishga imkoniyat bermas edi. So‘z ko‘p ovozli musiqa sayqali ichida yo‘qolib, ma’nosiz bo‘lib qolar edi. Ilg‘or musiqachilar guruhi o‘z ijodlariga gomofon garmonik uslubni qaytarib musiqa so‘zga asoslanishi kerakligini ko‘rsatdilar. Bu izlanishlar zaminida yangi musiqiy gomofon shaklidagi jo‘rli opera, kantata, yakka ovozlar uchun asarlar yaratildi. Rossiyaga Italyan operasi kirib kelayotgan vaqtda italyan belkantosi – yuqori xonandalik mahorati ikkinchi davrni o‘z boshidan o‘tkazayotgan edi.

Bel Canto – bu an’anaviy italyan qo‘shiqchilik metodikasidir. Bu usulda ovozning tozaligi, yengilligi va uzun ohanglarda kuylashga e’tibor qaratiladi. Bel Canto metodikasining asosiy maqsadi ovozning tabiiy va kuchli bo‘lishini ta’minlashdir. U asosan klassik musiqada, opera va orkestr bilan kuylashda ishlatiladi. Ovoz chiqarishda diafragma va pastki nafasni ishlatish, yengil ovoz texnikasi asosiy tamoyillar hisoblanadi. Bu betakror kastratxonanda [1] larining, o‘ziga xos kuylashning yuqori cho‘qqissini egallagan ustalarining sahnadagi hokimligi davri edi. [2.267] Qo‘shiq kuylash metodikasi, qo‘shiqni to‘g‘ri va samarali kuylashni o‘rgatishga qaratilgan turli yondashuvlar va usullardan iborat. Bu metodika qo‘shiqni to‘g‘ri ovoz chiqarish, nafas olish, ifodali kuylash va ovoz salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida qo‘shiq kuylash metodikasining ba’zi asosiy komponentlari keltirilgan:

Qo‘shiq kuylashda nafas olish juda muhim. Qo‘shiqchi nafasni diqqat bilan boshqarishi kerak, chunki noto‘g‘ri nafas olish ovoz sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Nafas olishning to‘g‘ri usuli - diafragmaning harakatini boshqarish, ya’ni pastki qorinda nafas olish. Vokal texnikalar, ovozni to‘g‘ri chiqarish uchun muhimdir. Qo‘shiqni kuylashda noto‘g‘ri ovoz chiqarish, og‘irlik yoki zarar keltirishi mumkin. Ovoz chiqarish texnikasini o‘rganish uchun mashqlar qilish kerak, bu esa ovoz salohiyatini oshiradi va uning bardoshini yaxshilaydi. Qo‘shiqni aniq va tushunarli kuylash uchun diksiyaning to‘g‘riligi muhimdir. Har bir so‘zni to‘g‘ri talaffuz qilish va ular orasida mos ohangni saqlash kerak. Diksiyaning kuchayishi va so‘zlar orasidagi uzilishlarning yo‘qolishi uchun maxsus mashqlar bajariladi. Qo‘shiqni to‘g‘ri kuylash uchun melodiya va ritmni his qilish zarur. Melodiya to‘g‘ri va ravon chiqishi, ritm esa qo‘shiqning xarakteriga mos kelishi kerak. Musiqaning tuzilishini va ritmini chuqur anglash, ifodaning kuchayishiga yordam beradi. Qo‘shiq nafaqat texnik jihatdan to‘g‘ri kuylanishi kerak, balki tinglovchiga his-tuyg‘ularni yetkazish uchun ifodaliligini ham saqlashi kerak. Har bir qo‘shiqni kuylashda uni emotsional nuqtai nazardan ham tushunish, har bir so‘zni o‘zining manosi bilan ifodalash muhimdir. Qo‘shiq kuylashda tana holati va sahnada harakatlar ham muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ri tana holati va qo‘llarni ishlatish ovozni yanada yaxshi chiqishiga yordam beradi. Sahnadagi harakatlar qo‘shiqning ruhiyatiga mos bo‘lishi kerak. Ovoz salohiyatini rivojlantirish uchun turli mashqlarni bajarish kerak. Masalan, ohangni kengaytirish, ovozni mustahkamlash, va yuqori va past ovozlarda ishlash.

Qo‘shiq kuylash metodikasi o‘qituvchilar tomonidan o‘rgatiladi va yillar davomida rivojlantiriladi. O‘qituvchi talabalariga har bir texnikani tushuntirib, unga mos mashqlarni bera olishi lozim. Har bir shaxsning ovozi individual, shuning uchun metodika ham shaxsiy xususiyatlarga moslashtirilishi kerak. Qo‘shiq kuylashni o‘rgatish va rivojlantirishda turli metodlar mavjud. Har bir metodda qo‘shiqni kuylashning turli aspektlariga e’tibor beriladi, masalan, ovoz texnikasi, nafas olish, ifoda va boshqalar. Quyida qo‘llaniladigan ba’zi metodlar va ularning asosiy prinsiplari keltirilgan: *Speech Level Singing* (SLS) metodikasi qo‘shiqchiga ovozini suhbat darajasida, ya’ni kundalik suhbatdagidek tabiiy va stressiz kuylashga o‘rgatadi. Bu metodikada maqsad – ovozni tabiiy va jarohatlanmasdan ishlatish. Bu metod ovozning yaxshi tonusini saqlab, nafas olish va ovoz chiqarishni muvozanatda ushlab turishga yordam beradi. *Estill Voice Training* (EVT) – ovozning turli holatlaridagi boshqaruvni o‘rgatadigan metodikadir. Estill metodikasi ovozni turli “vokal rejimlar”da (masalan, falsetto, belting, modal ovoz va boshqalar) ishlatishni o‘rgatadi. Har bir vokal rejimda o‘ziga xos texnika va mashqlar bo‘lib, bu metod ovozni eng yuqori va past diapazonlarda ham sog‘lom ishlatish imkonini beradi. EVT metodikasi ovozni boshqarishning texnikasiga e’tibor beradi. *Vocal Fry* – ovoz chiqarishning eng past darajasida ishlatiladigan texnika. Bu metodni professional qo‘shiqchilar, ayniqsa rokk, metal va boshqa kuchli janrlarda ishlatadilar. Vocal Fry texnikasi yordamida ovozning to‘liq kuchi va intensivligi yaratilib,

ovozning jarohatlanmasligini ta’minlash uchun maxsus mashqlar bajariladi. *Complete Vocal Technique* (CVT) – ovoz chiqarishning har xil usullarini o‘z ichiga olgan zamonaviy metodikadir. CVT metodikasi, ovoz texnikasini har xil janrlarga moslashtirishga qaratilgan. Bu metodda ovozni yangilash, turli ovoz rejimlaridan foydalanish (masalan, chest voice, falsetto, mix voice va boshqalar), nafas olish texnikalari, diksiyani yaxshilash va ifodali kuylash o‘rgatiladi. *Functional Voice Training* (FVT) metodikasi ovozning fizik holatini va uning ishlashini tushunishga asoslangan. Bu metodda ovoz chiqarishning anatomiysi va fiziologiyasi o‘rgatiladi. Ovozning to‘g‘ri ishlashini va har xil diapazondagi ovozlarni moslashni ta’minlashga qaratilgan mashqlar bajariladi. FVT ovozni sog‘lom ishlatish va jarohatlanmasdan kuylashga yordam beradi. *Alexander Technique* metodikasi tana holatini va harakatlarini boshqarishga e’tibor qaratadi. Bu metod ovoz chiqarishda tananing yaxshi holatini, nafas olish va ovoz chiqarishning tabiatini o‘rganishga yordam beradi. Qo‘shiqchi tanasini erkin va noaniqliklardan holi tutishi uchun maxsus mashqlar bajaradi. Ushbu metodning maqsadi ovoz va tana o‘rtasidagi uyg‘unlikni yaxshilashdir. *Lax Vox* metodikasi, ovozning yuqori va past qismlarini ishlatishda o‘ziga xos usulni taqdim etadi. Ushbu metod orqali qo‘shiqchilar ovozlarini to‘g‘ri ishlatib, ovoz salohiyatini oshirish va uning uzunligini va barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. Bu metodning asosiy afzalligi – ovozni “noaniq” yoki “mustahkam” holatga keltirmasdan ishlatishdir. Ovoz chiqarishdan oldin va keyin *vokal isinish* va *vokal sovutish* mashqlari qilish juda muhim. Bu mashqlar ovozni kuchaytiradi, tashvish va zo‘riqishni kamaytiradi, va ovoz salohiyatining barqarorligini ta’minlaydi. Bular asosan yengil vokal mashqlar, ohanglarni ko‘chirish, ovoz diapazonlarini kengaytirish va ovozni sozlashdan iborat bo‘ladi. Qo‘shiqchilar o‘z ovozlarini ko‘proq ishlatishni va bir nechta tovushni bir vaqtda chiqarishni o‘rganishadi. Buning uchun qo‘shiqchiga vokal harmoniyalarni yaratish, bir nechta ovozlarni bir vaqtda kuylashga o‘rgatish va ovozni turli xil ko‘rsatmalarga qarab boshqarish kerak. Bu metod nafaqat texnik ko‘nikmalarni oshiradi, balki musiqiy ifodani ham kuchaytiradi. Franz Schubert klassik va romantik davrning mashhur kompozitorlaridan biri bo‘lib, uning **lieder** (german xalq qo‘shiqlari) asarlari qo‘shiq kuylashni o‘rganayotgan talabalar uchun juda qulaydir. Shubertning qo‘shiqlari yengil va sodda melodiya strukturalariga ega, bu esa talabalar uchun ovozni nazorat qilish va to‘g‘ri texnika o‘rganish uchun ideal. Robert Schumann ham Schubert kabi romantik davrning katta vakillaridan biridir. Uning lieder asarlari juda go‘zal va ifodali, talabalar uchun yaxshi ovoz texnikasini rivojlantirishga yordam beradi. Uning qo‘shiqlari nafaqat texnikani, balki emotsional ifodani ham o‘rganish uchun yaxshi materialdir. Johannes Brahmsning lieder va vokal asarlari ham talabalar uchun juda foydalidir, chunki ular melodik jihatdan boy, lekin ovozning turli qismlarida ishlashga imkon beradi. Brahms qo‘shiqlari talabalar uchun ovoz salohiyatini kengaytirish va ifodali vokallarni ishlab chiqish uchun yaxshi materialdir. Mashhur asarlar: *“Wiegenlied”,* “*Von ewiger Liebe”,* “*Dein rotes Haar”.* Wolfgang Amadeus Mozar**t**ning opera va kantatalari, shuningdek, uning liederlari talabalar uchun juda foydali bo‘lishi mumkin. Mozartning musiqasi an’anaviy, toza vokal texnikasini rivojlantirish uchun eng yaxshi namunadir. Uning asarlari aniq va to‘g‘ri vokal ishlashni talab qiladi. Mashhur asarlar: *“Das Veilchen”,* “*Die Zauberflöte” (Opera),* “*Exsultate, jubilate”* Giuseppe Verdining opera asarlari ko‘pincha katta vokal diapazonlarini talab qiladi, lekin uning operalaridagi yengil va sodda ariyalar talabalarga yordam berishi mumkin. Verdi asarlari, ayniqsa, ovozning kuchini va ifodaviyligini rivojlantirishga yordam beradi. Mashhur asarlar: *“La Traviata” (ariyalar), “Rigoletto” (ariyalar), “Aida” (ariyalar)* Frédéric Chopinning asarlari asosan pianino uchun bo‘lsa-da, uning qo‘shiqchilik uchun mos kompozitsiyalarini ham topish mumkin. Chopinning melodiyalarida noziklik va romantizm mavjud, bu esa talabalar uchun yengil, ifodali vokallarni o‘rganish uchun yaxshi materialdir. Chopinning liederlari (agar mavjud bo‘lsa) yoki boshqa vokal asarlar talabalarga vokal texnika va ifodani rivojlantirishga yordam beradi. Samuel Barberning asarlari, ayniqsa, uning mashhur “Adagio” asari, talabalar uchun emotsional ifodani rivojlantirishda yaxshi qo‘llanma bo‘lishi mumkin. Barberning liederlari va vokal kompozitsiyalari, shuningdek, ovozni mukammal ishlatish va kuylash texnikasini takomillashtirishda yordam beradi. **Mashhur asarlar:** *“Sure on this Shining Night”,* “*The Monk and his Cat”* **Benjamin Britten**ning vokal asarlari talabalar uchun turli ovoz texnikalari va vokal ishlashni o‘rganishga yordam beradi. Uning vokal musiqasi, asosan, qo‘shiqchiga turli xil ifodalar va ovoz uslublarini o‘rganish imkoniyatini beradi. **Mashhur asarlar:** *“The Ballad of Little Musgrave”,* “*A Ceremony of Carols”,* “*War Requiem” (aralash vokal va orkestr asari)* **Claude Debussy**ning

impressionistik musiqasi nafaqat texnik jihatdan, balki musiqiy ifoda bo‘yicha ham talabalar uchun juda foydalidir. Debussy asarlari, ayniqsa, uning vokal musiqasi, ovozni rang-barang va nozik ishlatishga imkon beradi. **Mashhur asarlar:** *“Beau Soir”,* “*Clair de Lune” (piano uchun, lekin talabalarga ifoda o'rganishda yordam beradi)* **Hugo Wolf**ning liederlari, ayniqsa, German tilida kuylashni o‘rgatishda yordam berishi mumkin. Wolfning asarlari, melodik boylik va diksiyani rivojlantirishga imkon beradi. U talabalarga ovozining eng yaxshi ishlashini ta’minlashga yordam beradi. **Mashhur asarlar:** “*Mörike Lieder”, “Goethe Lieder”*

Xulosa: Qo‘shiq kuylash metodikalarini o‘rgatishda har bir metodning o‘ziga xos afzalliklari va qiyinchiliklari mavjud. Ularning har biri ovoz texnikasi, nafas olish, ifoda va ovoz salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. O‘qituvchi yoki coach yordamida har bir qo‘shiqchi o‘ziga mos metodni tanlashi va rivojlantirishi kerak. Qo‘shiq kuylashni o‘rganish va talabalar uchun mos bo‘lgan kompozitorlarning asarlari, asosan, ovoz texnikasini rivojlantirish, musiqiy ifodani o‘rganish va nafas olishni to‘g‘ri boshqarishni ta’minlashga yordam beradi. Quyidagi kompozitorlar va ularning asarlari talabalar uchun qulay bo‘lishi mumkin, chunki ular turli ovoz diapazonlari, toza vokal texnika va yengil, tushunarli melodiyalarni taqdim etadi. Qo‘shiq kuylashni o‘rganayotgan talabalar uchun yuqorida keltirilgan kompozitorlar va ularning asarlari juda foydali bo‘lishi mumkin. Ularning musiqasi, asosan, ovozni to‘g‘ri ishlatish, ifodaviylik va vokal texnikani rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu asarlar talabalar uchun yengil va tushunarli bo‘lib, ularni kuylash jarayonida o‘z salohiyatlarini to‘liq ochishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев Р. Узбек мумтоз мусикдси Тошкент: 2008 й.

2. Жабборов А. Узбекистон бастакорлари ва мусикдшунослари. Тошкент: "Янги аср авлоди", 2004 й. 3. Акбаров И. Мусикд лугати. Тшкент. 1997 й

4. Всеобщая история музыки. — М.: Государственное издательство Музыкальный сектор, 1930. — Т. 2. — 267 с. — 2000 экз.

REZYUME. Ushbu maqola xonandalik tarixi, vokal va zamonaviy musiqaning kompozitorlar ijodidagi ahamiyati haqida fikr va mulohazalar keltirilgan. Bundan tashqari musiqa sohasida ijod qilgan olimlarning fikirlari yuritilgan. marosim, mavsumiy marosim, mehnat qo‘shiqlari hamda diniy aytimlar, erkin mavzuli lapar, yalla, terma, qo‘shiq, mumtoz ashula, terma va dostonlari, shashmaqom, Toshkent-Farg‘ona maqomi, Xorazm maqomlari kabi ko‘plab musiqiy janrlardagi asarlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены мнения и размышления об истории пения, значении вокала и современной музыки в творчестве композиторов. Кроме того, рассматриваются мнения ученых, работавших в области музыки. Приведены произведения многих музыкальных жанров, таких как обрядовые, сезонные обрядовые, трудовые песни и религиозные песни, свободно-тематические лапары, ялла, терма, песня, классические песни, терма и эпосы, шашмаком, Ташкентско-Ферганский маком, Хорезмский маком.

SUMMARY. This article presents thoughts and reflections on the history of singing, the significance of vocal and contemporary music in the work of composers. In addition, the opinions of scholars who worked in the field of music are presented. Works in many musical genres, such as ritual, seasonal ritual, labor songs and religious sayings, free-themed lapar, yalla, terma, song, classical song, terma and dastans, shashmaqom, Tashkent-Fergana maqom, Khorezm maqoms are cited.